

ANTONI TOMKIEWICZ
JOLANTA SMOLIŃSKA
Lublin

ROLA SZTUKI W WYCHOWANIU CZŁOWIEKA W POGLĄDACH STEFANA SZUMANA

Wychowanie przez sztukę ma długą tradycję wywodzącą się jeszcze ze starożytności. Istotnym celem wychowania człowieka według Platona miało być zarówno np. osiągnięcie harmonii własnego życia wewnętrznego, władz psychicznych: rozumu, woli, piękna cielesnego, jak i harmonii ze światem zewnętrznym. Sztuka pozwala na rozszerzenie zakresu doznań i odczuć moralnych, powiązanie w harmonijny układ funkcjonowania rozumu i woli, strony emocjonalno-czynnościowej i racjonalnej ludzkiej psychiki, ukształtowania „Pięknego i Dobrego” człowieka¹.

W XX wieku powstało wiele koncepcji wychowania estetycznego. Za patrona nowoczesnej pedagogiki estetycznej powszechnie uważa się angielskiego estetyka H. Reada, autora publikacji *Education through Art*, wydanej w 1943 r., który jako pierwszy użył terminu „wychowanie przez sztukę”. Read szukał w sztuce środka na wszelkie bolączki naszej epoki, w której nastąpiło załamanie równowagi psychicznej w wyniku przerostu czynników intelektualnych i zubożenia życia uczuciowego².

Sztuka może być ważnym czynnikiem integrującym i wszechstronnie kształtującym osobowość. Wychowanie przez sztukę można również traktować jako kształcenie kultury estetycznej, dobrego smaku, umiejętności przeżywania i oceniania dzieł sztuki, ich piękna, a zarazem uwrażliwianie na moralne, poznawcze i terapeutyczne walory dzieł artystycznych.

Autorem pierwszej nowoczesnej koncepcji wychowania estetycznego w Polsce jest prof. Stefan Szuman (1887-1972), znany bardziej jako psycholog i pedagog. Jego nazwiskiem są opatrzone również liczne prace z pogranicza filozo-

---

¹ J. W o j n a r, *Estetyka i wychowanie*, Warszawa 1964, s. 42.

² L. C h m a j, *Kierunki i prądy współczesnej pedagogiki*, Warszawa 1962, s. 32; por. B. K a c z y Ń s k a, *Estetyka a pedagogika*, [w:] *Studia o współczesnej estetyce polskiej*, red. S. Krzemin-Ojak, Warszawa 1977, s. 169.

fii, estetyki. Teksty pedagogiczne tego autora dotyczą przede wszystkim dwóch zagadnień: charakterologii oraz wychowania estetycznego.

Publikacje Szumana z zakresu wychowania przez sztukę zaczęły się ukazywać już w połowie lat dwudziestych. Ze względu na publikatorską aktywność (blisko czterdziestoletni okres twórczości), nieustanne propagowanie idei wychowania estetycznego, osobiste umiłowanie sztuki jest on uważany za prekursora wychowania estetycznego w Polsce.

Analizując publikacje z zakresu wychowania przez sztukę, można wyodrębnić dwa podejścia do tego zagadnienia: metodyczne i systemowe. W literaturze polskiej przeważają prace dydaktyczne i metodyczne. Brakuje natomiast ujęć systemowych, które obejmują zagadnienia antropologiczne, aksjologiczne i – szczególnie istotne w uzasadnieniu wychowawczej funkcji sztuki – estetyczne.

Szuman dążył do wielostronnego ujęcia zagadnień antropologicznych i estetycznych. Jego oryginalna koncepcja wychowania estetycznego odnosi się nie tylko do wychowania dzieci i młodzieży, ale dotyczy człowieka na wszystkich etapach jego rozwoju. Życie człowieka, jego problemy egzystencjalne, wartości i kultura, bogactwo „świata sztuki”, proces odbioru dzieła stanowią główne wątki w twórczości Szumana, a wychowanie estetyczne niejako łączy wszystkie te motywy w całość. Trudności w uporządkowaniu poglądów Szumana sprawiło to, że nie nadał on im formy spójnego, konsekwentnego systemu.

Twórczość Szumana ma charakter antropocentryczny i filozoficzny – jest to tzw. filozofia życia XX wieku, dotycząca ludzkiej egzystencji. Charakterystyczny jest u Szumana brak uzasadnienia i rozwinięcia wielu twierdzeń (np. zagadnienia wartości). Pewną wadą jego stylu jest też język; wiele tekstów ma formę eseju, styl jest ekspresyjny, pełen powtórzeń. Ponadto brakuje jasnych i sprecyzowanych pojęć i definicji, zwłaszcza w zakresie antropologii.

Pomimo tych trudności podjęto próbę ukazania roli sztuki w wychowaniu człowieka w ujęciu S. Szumana. Pojęć „wychowanie przez sztukę” i „wychowanie estetyczne” używa się w artykule zamiennie. W pierwszym rozdziale omówiono podstawowe zagadnienia związane z antropologicznymi podstawami wychowania estetycznego. Drugi zaś rozdział przedstawia podstawowe funkcje wychowawcze sztuki.

I. ANTROPOLOGICZNE PODSTAWY WYCHOWANIA PRZEZ SZUKĘ W UJĘCIU S. SZUMANA

Filozoficzna refleksja o człowieku jest rdzeniem pedagogiki, źródłem ideału i celu wychowawczego. Koncepcja wychowania estetycznego również jest zako-

rzenia w antropologii, z której czerpie się wiedzę, jakiego człowieka ma się wychować przez sztukę³. Nie można zrozumieć wychowania estetycznego bez uprzedniego zapoznania się z poglądami antropologicznymi.

Ujęcie antropologii Szumana jest próbą pogodzenia postulowanego przez neopozytywistów empiryzmu i specyficzności badań filozoficznych głoszonych przez egzystencjalizm i fenomenologię. Stara się on przewyciężyć czysto biologiczną orientację w ujmowaniu problematyki antropologicznej, charakterystyczną dla XIX wieku, odrzucającą tzw. wymiar metafizyczny człowieka.

1. AFIRMACJA ŻYCIA

Afirmacja życia jest jednym z centralnych pojęć w poglądach antropologicznych Szumana, ściśle związanym z człowiekiem i „problemem ogólnoludzkim”. Stąd też analiza zagadnień z nią związanych pozwoli wyodrębnić i uzasadnić podstawowe tezy antropologiczne teorii Szumana.

Afirmacja życia to „wtórna, dojrzała radość życia [...] potwierdzenie życia”⁴. Ta definicja wydaje się prosta i intuicyjnie zrozumiała. Termin „afirmacja” – pochodzący od łacińskiego słowa *affirmare* – oznacza aprobowanie, potwierdzenie, uznawanie, akceptowanie, w tym przypadku swojej egzystencji. Wyraża się to w zadowoleniu, radości życia. Jednakże głębsza analiza tej definicji wskazuje, że za tym określeniem kryje się wiele problemów natury psychologiczno-filozoficznej.

Afirmację można uznać za kategorię empiryczną, wywiedzioną przez Szumana z badań psychologicznych. Dotyczą one przeżyć wieku młodzieńczego i analizy stanów smutku i szczęśliwości. W tym kontekście afirmacja życia będzie oznaczała zdrowie psychiczne – stan wewnętrznej równowagi psychicznej, harmonii uczuć, intelektu i woli. Przeciwstawić mu można neurozę, która polega na „dezadaptacji psychicznej” i jest „chorobą samej duszy, wynikającą [...] z wewnętrznych konfliktów i zaburzeń”⁵. Wskaźnikiem zdrowia psychicznego jest subiektywne zadowolenie, wewnętrzny spokój i równowaga. Afirmację życia można zestawić z takimi pojęciami współczesnej psychologii, jak zdrowie psychiczne, integracja jednostki i samoakceptacja.

³ Por. K a c z y ń s k a, art. cyt., s. 160.

⁴ S. S z u m a n, *Poważne i pogodne zagadnienia afirmacji życia*, Katowice 1947, s. 117.

⁵ T e n z e, *Charakter jako wyższa forma przystosowania się do rzeczywistości*, Lwów 1938, s. 31.

Jednakże afirmacja jawi się nie tylko jako pojęcie psychologiczne, ale również jako kategoria filozoficzna. Można ją utożsamiać ze szczęściem rozumianym jako „trwałe, pełne i uzasadnione zadowolenie z życia”⁶. Tak pojęte szczęście odróżnia się w filozofii od innych definicji szczęścia: pomyślności życiowej, radości czy wreszcie posiadania wielkich dóbr, np. intelektualnych, hedonistycznych. Szuman używa zamiennie obu pojęć: afirmacji i szczęścia. Rozumie przez nie „pogodę życiową”, wewnętrzne, subiektywne uczucie określane jako „szczęśliwość”. Wiąże się z tym pozytywna ocena swojego życia jako daru, szansy, możliwości, które wszechstronnie zrealizowane i wykorzystane przynoszą szczęście.

a) *Odnalezienie sensu egzystencji jako warunek afirmacji życia*

Podstawowym warunkiem zadowolenia z życia, osiągnięcia szczęścia jest według Szumana odnalezienie sensu swojej egzystencji: „Afirmacja życia wymaga przede wszystkim potwierdzenia sensu życia jako takiego”⁷. Sens życia Szuman utożsamia z posiadaniem celów, ideałów, zadań życiowych. Cel jest czymś, co ukierunkowuje, motywuje człowieka i pozwala znaleźć mu swoje miejsce w świecie. Odnalezienie sensu życia implikuje odpowiedź na metafizyczne pytanie: po co żyje?, ubogacone o konkretyzację: jak żyć? W praktyce życia codziennego odnalezienie sensu egzystencji oznacza znalezienie „określonego niewielkiego, pozytywnego pola działania”⁸ – dziedziny życia wielostronnie angażującej człowieka – i sprecyzowanie własnego światopoglądu, osobistej rzeczywistości, ideałów życiowych i swojego miejsca w świecie⁹. Zakłada także przyjęcie określonego systemu wartości.

Postawienie zagadnienia sensu życia jako jednego z podstawowych problemów egzystencjalnych implikuje określoną wizję człowieka w poglądach Szumana. Przede wszystkim wyklucza ona podejścia redukcjonistyczne i deterministyczne. Rozpatruje się tu człowieka w trzech płaszczyznach: biologicznej, psychologicznej, duchowej. Istotą płaszczyzny duchowej jest wolność, która zakłada odpowiedzialność. W antropologii odpowiedzialność łączy się z wol-

⁶ Por. T. T a t a r k i e w i c z, *O szczęściu*, Warszawa 1962, s. 35.

⁷ S z u m a n, *Poważne i pogodne*, s. 118.

⁸ S. S z u m a n, *Krytyka ideału wielkości z punktu widzenia wychowawczego*, Warszawa-Lwów 1933, s. 4-12.

⁹ S. S z u m a n, J. P i e t e r, H. W e r y ń s k i, *Psychologia światopoglądu młodzieży*, Warszawa-Lwów 1933, s. 4-12.

nością i posiadaniem „osobowego ja” jako prazródła decyzji woli i dokonania odpowiedzialnego działania¹⁰.

Charakterystyczną cechą poglądów antropologicznych Szumana jest więc podmiotowe spojrzenie na człowieka – istotę duchową poszukującą sensu istnienia i szczęścia, odpowiedzialną za kształt swojego życia.

b) *Doskonalenie osobowe jako cel życia*

Co zatem, według Szumana, ma stanowić cel ludzkich dążeń, ideę wiodącą w życiu? Należałoby najpierw zastanowić się, jak ten autor rozumie życie ludzkie. Z analizy jego tekstów wynika, że nadaje mu wielorakie znaczenie. Najbardziej podstawowe to rozumienie życia jako procesu biologicznego; oznacza ono także proces psychiczny – dokonujący się w świadomości człowieka – oraz jego zewnętrzną działalność. Egzystencja ludzka obejmuje życie biologiczne (wszystkie procesy nieświadome) i życie psychiczne, duchowe (procesy świadome, kierowane przez człowieka). Człowiek jako istota duchowa jest obdarzony możliwościami rozwoju osobowego. Ma bowiem wewnętrzne poczucie „swobody, wolnej woli i nieskończonych możliwości”¹¹. Dzięki temu jego życie staje się „terenem możliwości [...] procesem rozwojowym dążącym do postępu i doskonalenia”¹². Istnieć tzn. ustawicznie rozwijać się w swoim człowieczeństwie. Człowiek ma naturalny „pęd” do rozwoju, doskonalenia, twórczości¹³. Wyrazem tych tendencji jest kultura, sztuka, nauka, technika – wytwory ludzkiego ducha.

Życie człowieka nabiera więc charakteru powinnościowego. Z natury człowiek jest powołany do wzrostu, a tym samym transcendowania biologii. Życie zgodne ze swoim powołaniem zapewnia mu normalny, zdrowy rozwój i sprawia, że jest istotą „naprawdę ludzką”. Gwarantuje także zadowolenie z życia i przyczynia się do jego afirmacji.

Doskonalenie się człowieka przebiega według Szumana na dwóch płaszczyznach – życia zewnętrznego i życia wewnętrznego. Pierwsze z tych pojęć jest związane z zewnętrzną aktywnością człowieka, z tym, co on czyni i praktycznie osiąga. Ten typ działalności zmienia świat materialny, jest społecznie użytecz-

¹⁰ R. Ingarden, *Książeczka o człowieku*, Kraków 1987, s. 118-123.

¹¹ Szuman, Pieter, Weryński, dz. cyt., s. 17.

¹² Szuman, *Poważne i pogodne*, s. 118.

¹³ S. Szuman, *Rzecz o zjawisku śmierci w sztuce*, „Przegląd współczesny”, 1931, nr 10, s. 336.

ny, a także służy kształtowaniu woli i pozytywnych cech człowieka. Kierunek życiu zewnętrznemu nadaje życie wewnętrzne, dlatego nie jest ono pasmem przypadkowych działań, ale realizacją określonych celów wyływających z samej istoty człowieka. Życie wewnętrzne jest bowiem wyrazem osobowego „ja”, określonego przez Szumana jako „jaźń duchowa”. Nie precyzuje on dokładnie tego pojęcia, ale wiąże z nim takie kategorie, jak dusza, samoświadomość, wolność, odpowiedzialność, sumienie.

Życie wewnętrzne jest światem subiektywnych przeżyć, uczuć, pragnień, fantazji; jest źródłem miłości, twórczości, postępu, poczucia wolności. Należy więc poświęcić mu szczególną troskę, stanowi bowiem o „bogactwie duszy, bogactwie osobowości”¹⁴. Polega ono na „radosnym (estetycznym) obcowaniu jaźni z urodą rzeczywistości oraz na przeżyciu rozwijania i doskonalenia się osobowości w jej psychicznym i moralnym istnieniu”¹⁵. Jest skoncentrowane wokół wartości etycznych i estetycznych, a więc dobra, piękna i prawdy, które Szuman traktuje jako „trzy szczyty ideałów ludzkich”¹⁶.

Rozwój osobowy sprowadza się nie tylko na przeżywanie wartości, ale także ich realizowanie. Działalność zewnętrzna człowieka, sposób kształtowania przez niego świata są podporządkowane wartościom i życiu wewnętrznemu. Jest ono cenne samo w sobie, zarazem jest wartością utylitarną, kształtuje bowiem społecznie wartościowe jednostki, ukierunkowuje całą aktywność ludzką.

Obowiązkiem człowieka wobec samego siebie jest dążenie do rozwoju, do realizacji uznawanych wartości. Człowiek jest odpowiedzialny w sensie moralnym za to, kim jest, „za własne dobro, za własny wewnętrzny los, za własne zdrowie psychiczne”¹⁷.

Doskonałość osobową Szuman rozumie w sposób specyficzny – nie w sensie absolutnym, ale immanentnym – jako doskonałość, która może być osiągnięta w ramach danej indywidualności i jest oceniana samopoczuciem i sumieniem jednostki. Jest to cel życia na „swoją miarę”. Człowieczeństwo stanowi „metę życia i trudu duchowego człowieka”¹⁸. Oznacza prawosć moralną i bycie sobą.

Afirmację życia można więc określić jako radość życia wynikającą z rozwoju osobowego, z wierności swojemu sumieniu, z obcowania z wartościami: dobra, prawdy i piękna.

---

¹⁴ S. Szuman, *Talent pedagogiczny*, Katowice 1947, s. 46.

¹⁵ T e n ż e, *Poważne i pogodne*, s. 41-42.

¹⁶ S z u m a n, P i e t e r, W e r y ń s k i, dz. cyt., s. 45.

¹⁷ S z u m a n, *Charakter jako wyższa forma*, s. 31.

¹⁸ T e n ż e, *Krytyka ideału wielkości*, s. 16-25.

c) *Afirmacja życia jako postawa*

Afirmacja życia w koncepcji Szumana jest nie tylko aktem emocjonalnym, uczuciem zadowolenia, radości. Wiąże się także z refleksją, odnalezieniem sensu życia. Urzeczywistniając sens życia, człowiek musi podjąć konkretne działania.

Afirmacja życia składa się z trzech komponentów: emocjonalnego, intelektualnego i działaniowego, jest więc postawą. Szuman co prawda nie używał terminu postawa odnośnie do afirmacji, ale podkreślał, iż jest ona „czymś wypracowanym przez człowieka, trwałym i całkowitym”. Jako postawa życiowa afirmacja powstaje dzięki osobistej pracy. „Tylko na drodze ciągłego zmagania się z negacją życia rodzi się właściwa siła i zdolność afirmacji życia”¹⁹, która zakłada aktywność człowieka zarówno w dziedzinie życia wewnętrznego, jak i zewnętrznego.

Afirmacja jest trwałym, wypracowanym przymiotem osobowości, a zarazem wiarą w swoje siły i możliwości: „Szczęście, o którym mówię, jest nie tylko przemijającym, przyjemnym, emocjonalnym stanem psychicznym, jak zadowolenie, radość, wesołość [...] lecz jest cechą osobowości, trwałym jej przymiotem, dzięki któremu osobowość jest zdolna do szczęśliwości potwierdzającej istnienie i własny indywidualny los”²⁰. Obejmuje ona całe życie we wszystkich jego przejawach. Dlatego też nie jest łatwym szczęściem, gdyż istotnym rysem ludzkiej egzystencji jest też istnienie cierpienia. Akceptacja życia jest zarazem akceptacją cierpienia.

Oczywiście nie chodzi tu o bierne poddanie się losowi, ale raczej odważne przyjęcie prawdy, że cierpienie nieustannie towarzyszy człowiekowi. Znoszenie przeciwności losu, aktywna postawa wobec trudności stanowi okazję do kształtowania siebie²¹. Prowadzi to też do afirmacji życia.

Można powiedzieć, że w koncepcji antropologicznej Szumana afirmacja życia jest koniecznością metafizyczną wypływającą z ontycznej struktury człowieka. Niezrealizowanie tej podstawowej potrzeby prowadzi do destrukcji osobowości.

¹⁹ T e n ż e, *Poważne i pogodne*, s. 116.

²⁰ Tamże, s. 117.

²¹ S z u m a n, *Krytyka ideału wielkości*, s. 18.

2. NEGACJA ŻYCIA

Negacja życia charakteryzuje się m.in. odkryciem świata psychicznego – własnego „ja”, krytycyzmem, usamodzielnieniem w poglądach, w pytaniach dotyczących sensu życia, istnienia cierpienia, faktu śmierci, dobra i zła, w odkryciu antynomii i dualizmów w świecie, w poczuciu zagadkowości bytu. Podstawowym doświadczeniem człowieka w wieku dorastania, które nieustannie mu towarzyszy przez całe życie, jest doświadczenie ograniczoności umysłu i serca.

a) *Doświadczenie ograniczoności umysłu i serca*

Doświadczenie ograniczoności umysłu polega na zachwianiu wiary w potęgę rozumu. Intelpekt często zawodzi wobec tajemnic życia i pytań metafizycznych. Konsekwencją tego jest pewne pomniejszenie jego roli i przekonanie, że człowiek może znaleźć pewność i zadowolenie nie w rozumie, ale w intuicji. Szuman twierdzi, że człowiekowi jest potrzebna wiara; nie wszystko da się udowodnić, zracjonalizować „wiara, gdyby nawet nie odkrywała prawdy, jest człowiekowi potrzebna, jest jedną z form przystosowania się psychiki do rzeczywistości”²².

Ograniczoność serca jest czymś jeszcze boleśniejším; jest zniszczeniem charakterystycznej dla dziecka ufności we własną i cudzą dobroć, jest odkryciem zła i ciemnych stron życia. Człowiek dostrzega swoje braki – w sobie samym i w otaczającym świecie, rozczarowuje się w stosunku do siebie i innych. Prowadzi to do zwątpienia i pesymizmu życiowego.

Jakie jest źródło ludzkich ograniczeń? Szuman wyjaśnia je poprzez dualną koncepcję rzeczywistości.

b) *Dualizm świata materialnego i duchowego jako źródło ludzkich ograniczeń*

Człowiek, odkrywając aspekty rzeczywistości, materialność–duchowość, determinizm–wolność, skończoność–nieskończoność, swoje „ja” i świat zewnętrzny, dochodzi do wniosku, że przyroda i materia nie są dziedziną jemu właściwą. Może on tę rzeczywistość poznać, ustalić pewne fakty (nauka) i prze-

---

²² T e n ż e, *Charakter jako wyższa forma*, s. 25.

tworzyć (technika), jednakże jego celem nie jest tylko poznawanie i kształtowanie świata materialnego – to może stanowić tylko jeden z aspektów jego życia. Przyroda nie jest rzeczywistością, w której mógłby się zrealizować jako człowiek.

Dualizm materii i ducha charakteryzuje również i jego naturę. „Surowa [...] biologiczna i czysto utylitarystyczna natura obejmuje świat popędów i instynktów”. Wyraża się on w silnych dążeniach egoistycznych i hedonistycznych człowieka, w kierowaniu się zasadą przyjemności: „każdy człowiek posiada swój własny, zaborczy, egotyczny, samolubny, zachłanny egoizm, który jest w ciągłym konflikcie zarówno z egoizmem innych ludzi, jak też z jego własnym, moralnym samopoczuciem”²³.

Duch ludzki przejawia się w tendencjach do rozwoju, doskonałości, znajdujących swój szczególny wyraz w altruizmie, miłości, ofiarności, bezinteresowności i twórczości. Dzięki owym tendencjom człowiek wyrasta ponad przyrodę, tworząc bardziej adekwatną do ducha – a zarazem wyższą – rzeczywistość, tj. świat ideałów, wartości moralnych i estetycznych. Świadectwem lepszej części ludzkiej natury jest kultura duchowa ludzkości.

Człowiek mający dualną naturę jest więc – według Szumana – kimś rozdartym wewnątrz. Negacja życia stanowi zaprzeczenie afirmacji, jest postawą wrogą życiu. Może ona przybrać trzy postacie:

O p o r t u n i z m u – niewiary w szczęście. Człowiek rozpaczliwie szuka ucieczki w hedonizmie, w doraźnych przyjemnościach.

C y n i z m u – charakteryzującego się nihilizmem.

R o z p a c z y – braku nadziei, pragnienia śmierci, „nędzy ostatecznej osobowości”²⁴.

Człowiek jest w stanie przezwyciężyć tragizm swojej egzystencji, transcendować cierpienie i wszelkie ograniczenia. Może walczyć o siebie i swoje szczęście. W kontekście negacji życia jego afirmacja nabiera jeszcze głębszego znaczenia. Staje się wręcz koniecznym warunkiem egzystencji, wyrazem dojrzałości osobowej.

---

²³ T e n ż e, *Krytyka ideału wielkości*, s. 19.

²⁴ T e n ż e, *Poważne i pogodne*, s. 27.

3. IDEALIZM LUDZKI

Analiza zagadnień związanych z afirmacją i negacją życia ukazała człowieka jako istotę z natury swej dualną, rozdartą wewnątrz. Charakteryzuje się on z jednej strony tendencjami doskonałościowymi i możliwościami autokreacyjnymi, z drugiej zaś podlega przyrodzie, jest nią ograniczony w swych zamierzeniach.

Świat specyficznie ludzki tworzą w koncepcji filozoficznej Szumana ideały: Dobro, Piękno i Prawda oraz kultura, w której te wartości się przejawiają.

a) *Charakterystyka ideałów i idealizmu*

Ideał jest pomysłem, koncepcją lepszej rzeczywistości. Jest pragnieniem czegoś doskonałego dla człowieka. Według Szumana ideał charakteryzuje się doskonałością, idealnością, subiektywnością.

Doskonałość oznacza byt bez braków, najlepszy w swoim rodzaju, harmonię i najwyższe natężenie dodatnich cech. Ideały nie istnieją w sposób realny, fizyczny na wzór platońskich idei w postaci gotowych wzorów. Istnieją jako „rzeczywistość psychiczna”, jako pewne potrzeby i predyspozycje w ludzkiej naturze²⁵. Przyjmują postać marzeń; artykulacją tych marzeń i potrzeb są właśnie pojęcia: Dobro, Piękno, Prawda. W życiu codziennym muszą one zostać przełożone na język praktyki – jako konkretne zadania.

Subiektywizm ideałów wynika z tego, że zależą one od indywidualnych potrzeb jednostki; ideały „są zależne od naszych warunków biologicznych, od naszego usposobienia i charakteru, od potrzeb naszego serca, naszych upodobań i od kierunku naszego umysłu. Każdy posiada swoje własne ideały”²⁶. Świat ideałów w koncepcji Szumana jest więc pluralistyczny. Można w nich wyróżnić pewien moment uniwersalistyczny – mający swe źródło we wspólnej wszystkim ludziom podstawowej strukturze – nie można jednak ustalić jednego uniwersalnego ideału i jednej drogi jego realizacji. Każdy człowiek powinien realizować swoje własne ideały – zależnie od osobistych predyspozycji i upodobań – oraz określić swoje sposoby ich realizacji.

Ideały – choć wynikają przede wszystkim z osobistych, uczuciowych pragnień – nie są jednak czymś zupełnie dowolnym. Muszą być racjonalne i zgodne

---

²⁵ Por. In g a r d e n, dz. cyt., s. 16.

²⁶ S z u m a n, P i e t e r, W e r y ń s k i, dz. cyt., s. 13.

z wymogami obiektywnej, realnej rzeczywistości: z własnymi możliwościami i warunkami społecznymi, kulturowymi. Źródłem ideałów jest kultura: „Świat idei nie zostaje stworzony indywidualnie przez poszczególne jednostki. Wytworzyła go wielowiekowa kultura umysłowa ludzkości, a poszczególne jednostki przyswajają sobie wypracowane przez pokolenia idee w miarę jak dojrzewa umysłowo”²⁷.

Człowiek żyje w określonym społeczeństwie, epoce, kulturze, od których jest zależny. Rozwój osobowy może dokonywać się poprzez urzeczywistnienie ideałów i przepełnienie ich treścią swojego życia wewnętrznego. Ideały więc wyrażają również subiektywną, uczuciową stronę osobowości, ucieleśniają marzenia, usensawniają ludzkie życie.

b) *Dobro, prawda i piękno jako naczelné ideały człowieka*

Szuman rozumie dobro w aspekcie etycznym jako dążenie do moralnie dobrego życia. Uznając człowieka za istotę z natury moralną, charakteryzującą się tendencjami altruistycznymi, jest przekonany, że bycie dobrym jest głęboką potrzebą ludzką. Człowiek stara się przewyciężyć egoistyczne dążenia na rzecz miłości bliźniego, a przez to realizuje ideał dobra. Czyniąc dobrze, osiąga wewnętrzną radość: „dobroć mieszkająca w nas raduje, zło obciąża, niepokoi, zasmuca”²⁸.

Dobroć jest tutaj rozumiana jako cecha osobowości, jako cnota – „zdobycz” charakteru. Jest to dobroć wtórna – wypracowana przez człowieka – różniąca się od pierwotnej dobroci ludzkiej natury. Gdyby nie wysiłki człowieka, dobroć pierwotna zostałaby zagłuszona przez zwierzęcą stronę natury ludzkiej. Człowiek ciągle na nowo musi „doszukiwać się źródeł dobroci, które mimo ułomności jestestwo nasze przenikają”²⁹.

Dobro jako takie nie istnieje, ale się staje w miarę jak człowiek podejmuje wysiłki zmierzające do jego realizacji. Ukonkretnieniem dobra jest chociażby cecha dobroci.

Człowiek jako istota rozumna dąży do realizacji wartości poznawczych – do Prawdy. Szuman wyróżnia 3 rodzaje prawdy: naukową, filozoficzną i estetyczną. W odniesieniu do prawdy naukowej przyjmuje klasyczną definicję prawdy

²⁷ S z u m a n, *Charakter jako wyższa forma*, s. 20.

²⁸ T e n ż e, *Poważne i pogodne*, s. 20.

²⁹ Tamże, s. 18.

jako „zgodność myśli z rzeczą”. Jest to prawda w sensie poznawczym, dotyczy realnej rzeczywistości. Wyraża się w dążeniu do zdobywania wiedzy i kształcenia intelektualnego.

Prawda filozoficzna, zwana też przez Szumana metafizyczną, szuka odpowiedzi na pytania dotyczące sensu istnienia. Jest to prawda hipotetyczna, bo często szukająca wyjaśnienia bytu w czynnikach nie znanych z bezpośredniego doświadczenia rzeczywistości „niemierzalnej”. Prawda filozoficzna jest rodzajem wiary, światopoglądem, a zarazem koniecznym warunkiem afirmacji życia. Poprzez ten rodzaj prawdy człowiek dąży do pogodzenia sprzecznych aspektów rzeczywistości (materialnego i duchowego) i harmonii wewnętrznej.

Prawda estetyczna dotyczy procesu tworzenia i odbioru sztuki. Artysta tworzy prawdziwe dzieło, jeśli wypowiada się w nim szczerze i gdy potrafi dobrać właściwe środki realizujące jego zamierzenia³⁰. Sztuka wymaga też „prawdziwego odbioru, tzn. wysiłku, zaangażowania, pokory i cierpliwości ze strony odbiorcy”³¹.

Pragnienie przeżywania piękna należy do podstawowych potrzeb duchowych człowieka. Dlatego też tworzy on sztukę, która pozwala mu „radować się, sycić i karmić” pięknem. Może też tworzyć własne piękno, wynikające ze szlachetności charakteru.

Piękno, jak pisze Szuman, jest zawarte w naturze, w sztuce i w człowieku. Piękno przyrody jest tym, co nas otacza – bogactwo barw, dźwięków, zapachów, co działa na ludzkie zmysły. Obcowanie z pięknem odbywa się jednak nie tylko przez zmysły, ale również przez uczucia. Piękno syci zmysły, a także raduje, uspokaja, harmonizuje człowieka, pogłębia jego związek ze światem. Podstawą urody ludzkiej jest zewnętrzne ukształtowanie ciała. Wpływa ono z harmonii i świeżości cielesnej. Ale nie tylko to; piękny może być człowiek stary o nie „rzucającej się w oczy” aparycji. O pięknie człowieka decyduje bowiem jego duch; rodzi się ono z człowieczego charakteru, szlachetności, które niejako przeświełają całą postać ludzką. W pewnym sensie człowiek sam tworzy swoje piękno, jest ono czymś wtórnym, wypracowanym. „Piękno wtórne, dojrzewające z latami jest czynem naszym, osiągnięciem, czyli czymś poniekąd bardzo własnym – osobistym dziełem sztuki”³².

Piękno w sposób najbardziej skondensowany odzwierciedla się w dziełach sztuki. Stanowi ono podstawową wartość estetyczną. Piękno sztuki jest konsty-

³⁰ A. B. S t ę p i e ń, *Propedeutyka estetyki*, Lublin 1986, s. 104.

³¹ S. S z u m a n, *Wstęp zasadniczy do zagadnień życia estetycznego*, „Marchot”, 1937, nr 3, s. 310.

³² T e n ż e, *Poważne i pogodne*, s. 47.

tuowane przez walory artystyczne i harmonijny zestrój różnorodnych jakości estetycznych.

Dążenie do ideałów Dobra, Prawdy i Piękna wyrażające się w miłości, poznaniu, twórczości należy – w koncepcji antropologicznej Szumana - do najwyższych funkcji człowieka. Dzięki temu człowiek dochodzi do afirmacji życia, zdobywa szczęście, jakie jest dla niego dostępne i przewyższa tragizm swojej egzystencji.

Obcowanie z kulturą i jej wytworami – stanowiącymi naturalną spuściznę wartości wypracowanych przez pokolenia – jest niezbędnym warunkiem rozwoju duchowego. Dlatego też Szuman uważa, że poznawanie i przeżywanie dzieł sztuki może stanowić czynnik inspirujący, aktywizujący i integrujący człowieka.

II. FUNKCJE SZTUKI W ŻYCIU CZŁOWIEKA

Ze względu na swe wartości sztuka może odgrywać doniosłą rolę w życiu człowieka, a szczególnie w jego wychowaniu. W koncepcji wychowania estetycznego Szumana sztuka pełni dwie zasadnicze funkcje: wychowawczą oraz egzystencjalną³³. Funkcję wychowawczą – zgodnie z sugestiami autora – można ująć w dwóch aspektach: estetycznym i światopoglądowym. Szuman używa również określeń „funkcja ideologiczna”, „moralna” i „poznawcza”. Stwierdzić jednak należy, że termin „funkcja światopoglądowa” ma najbardziej sprecyzowany zakres i najwierniej oddaje poglądy Szumana, który uważał, że sztuka może kształtować osobiste poglądy u jej odbiorców. W ramach tej funkcji zostanie omówiona funkcja moralna.

Obcowanie z dziełami sztuki nie tylko wychowuje, ale może pomóc człowiekowi w rozwiązywaniu jego życiowych problemów, związanych z poszukiwaniem szczęścia i sensu życia. Sztuka przeto może pełnić funkcję egzystencjalną.

1. WYCHOWAWCZA FUNKCJA SZTUKI

Szuman uważa, że każde wartościowe dzieło, adekwatnie poznane i przeżyte, spełnia funkcję wychowawczą. Zakłada przy tym, że taką rolę mogą pełnić tylko arcydzieła, tj. utwory pod każdym względem doskonałe.

---

³³ S. S z u m a n, *Cel wychowania estetycznego*, „Przyjaciel szkoły”, 4(1925), nr 14, s. 403.

Omawiając wychowawczą funkcję sztuki, Szuman powołuje się na opinie innych teoretyków tego zagadnienia, m.in. J. Wojnar, B. Suchodolskiego i S. Morawskiego, którzy twierdzą, że nie ma sztuki, jaka by nie oddziaływała wychowawczo. Źródłem tej funkcji jest – według Morawskiego – estetyczna wartość i jej przeżycia oraz pozaestetyczne momenty treści, które wywierają wpływ na kształtowanie się społecznych, moralnych i światopoglądowych przekonań u odbiorców³⁴.

Szuman zakłada więc, że dzieła sztuki budzą i aktualizują przeżycie estetyczne, oddziałują swoją artystyczną wartością, a dzięki ideom, które wyrażają, mogą stanowić swoisty czynnik światopoglądowego wychowania ludzi. Uważa też, że „aktualny, wrażliwy i wnikliwy odbiór dzieła pozostawia w osobowości odbiorców trwałe ślady, a to właśnie jest istotnym dążeniem i wynikiem procesów wychowawczych”³⁵.

Następstwem zaistnienia owego śladu w osobowości człowieka jest:

1. Wytworzenie zapotrzebowania na sztukę. W miarę rozwijania kontaktu ze sztuką zostają więc rozbudzone potrzeby estetyczne człowieka.

2. Ukierunkowanie i pogłębianie postawy życiowej i poglądu na świat, możliwość zmiany własnego postępowania pod wpływem poznanych i przeżytych dzieł literackich, scenicznych, filmowych itp., dotyczących uniwersalnych problemów ludzkich.

Wychowawcza funkcja sztuki ma więc w koncepcji Szumana aspekt estetyczny i światopoglądowy.

a) *Funkcja estetyczna*

Podłożem funkcji estetycznej są wartości artystyczne i estetyczne, wydobywane w trakcie adekwatnego odbioru dzieła sztuki. W kontekście funkcji estetycznej i zgodnie z fenomenologiczną koncepcją estetyki dzieło sztuki traktuje się bezinteresownie, wyłącznie w kategoriach estetycznych.

Utwór artystyczny nie jest przedmiotem użytkowym. Służy on temu, by „zespół jego elementów zbudował określony kompleks i zestrój przedstawień i poruszeń w naszym przeżyciu”³⁶. Chodzi tu o to, że różne momenty i jakości dzieła budzą złożone procesy psychiczne natury emocjonalno-intelektualnej.

³⁴ S. S z u m a n, *O sztuce i wychowaniu estetycznym*, Warszawa 1975, s. 100.

³⁵ Tamże, s. 106.

³⁶ S z u m a n, *Poważne i pogodne*, s. 49.

W trakcie przeżycia artystycznego występują ważne wychowawczo momenty: wypełnienie świadomości, wyobraźni; poruszenie, zachwyt, olśnienie; nasycenie zmysłów i uczuć. Skupienie uwagi na dziele, będące zresztą podstawowym warunkiem przeżycia estetycznego, pozwala dostrzec ich jakości, wzajemne powiązanie. Percypowane dzieło „absorbuje i wypełnia całą naszą świadomość [...] włada naszymi wyobrażeniami i myślami, a zwłaszcza naszymi uczuciami i wzruszeniami”³⁷.

Utwór oddziałuje swoją „zawartością”: strukturą, treścią, ekspresywnością i harmonią elementów. Porusza całego człowieka, wszystkie jego sfery (intelekt, uczucia, wolę). „Zachodzi tu syntonía: odbiorca – dzieło. Odbiorca staje się poruszony organizacją i kompozycją dzieła artystycznego”³⁸.

Dzięki właściwościom sztuki odbiorca odczuwa i przeżywa jakościowo różne uczucia, nastroje, wzruszenia. Przeżycia uczuciowe budzą się w wyniku odczucia jakości i piękna utworu. Wzruszenie może być nie tylko wynikiem bezpośredniej, emocjonalnej reakcji na utwór, ale samorodnym procesem uczuciowo-wzruszeniowym, rozwijającym się na tle utworu. Utwór wprowadza odbiorcę w pewien nastrój i utrzymuje go w nim, mimo że w obrębie tego nastroju następują zmiany jakości uczuciowej o różnym zabarwieniu, przebiegu, natężeniu.

Szuman uważa, że sztuka może obudzić najsubtelniejsze i niewyraźne językiem uczucia, nastroje, wzruszenia, np. smutek, melancholię, nostalgię, radość, ekstazę, uniesienie. Odbiór dzieła sztuki staje się dla człowieka doznaniem czegoś w swej istocie zadowalającego, harmonijnego i pięknego.

b) *Funkcja światopoglądowa sztuki*

Twierdzenie, że sztuka może pełnić funkcję światopoglądową, tzn. wpływać na osobiste przekonania odbiorców, ich wizję świata, bazuje na przekonaniu, że utwór artystyczny stanowi ekspresję treści światopoglądowych. Nie interesuje nas przy tym światopogląd danego twórcy, ale przede wszystkim pewne uniwersalne prawdy przezeń ukazane.

---

³⁷ T e n ż e, *O sztuce*, s. 126, 199.

³⁸ T e n ż e, *Poważne i pogodne*, s. 49.

Znaczeniowo bliskie pojęciu światopoglądu w strukturze artystycznej są pojęcia „filozofia dzieła” lub „idea ogólna w dziele sztuki”, wprowadzone do polskiej estetyki przez M. Gołaszewską³⁹.

Sztuka może pełnić funkcję światopoglądową dlatego, że – według Szumana – przekazuje „istotne prawdy i fakty: o świecie, o ludziach, o życiu. Ukazuje ona świat taki, jakim jest i ludzi, jakimi są [...] różne bieguny i odcienie świata”⁴⁰. Utwory sceniczne, literackie, filmowe, malarskie przedstawiają różnorodne sytuacje, konflikty, problemy ludzkie, próbują odpowiadać na wiele pytań, np. czym jest miłość? jaki jest sens poświęcenia, wierności? itd., szukają rozwiązań albo też koncentrują się na stawianiu pytań, pozostawiając odbiorcy możliwości własnej odpowiedzi.

O istocie światopoglądowej funkcji stanowi jednak coś innego. Wydaje się, iż największe znaczenie ma fakt, że pewne ogólne idee (choćby Dobro, Prawda) są przełożone na język konkretów.

Śledząc analizy Szumana dotyczące zwłaszcza dzieł literackich czy malarskich, można zauważyć, że ich autor podejmuje się m.in. wydobywania owej „filozofii dzieła”. Utwór może niejako obrazować: zło, dobro, macierzyństwo, wojnę, samotność, czas, miłość, starość, śmierć itd., obejmując to wszystko, co wchodzi w zakres ludzkiego doświadczenia. Każde dzieło przedstawia dany problem w sposób konkretny, a zarazem jedyny i niepowtarzalny. „Artysta, podobnie jak filozof, odtwarza struktury i związki istotnościowe świata [...] w dziele sztuki, w którym rekonstruuje te związki w sposób bardziej czysty i bardziej bezpośredni niż jest to w realnym świecie”, pisał w jednym z artykułów Max Scheler⁴¹.

Analizując dzieła sztuki, Szuman określa rozmaite reakcje, jakie może ono wywołać. Możemy je podzielić na: *i n t e l e k t u a l n e* – utwór wyzwala ciekawość, pobudza do refleksji i przemyśleń, do ocen i porównań; *e m o - c j o n a l n e* – dzieło budzi współczucie, litość, podziw, protest itp.

Wynika z tego, że funkcja światopoglądowa wykracza poza estetyczny odbiór dzieła. Jest związana z refleksją *post factum*, sprowokowaną jednak przez dzieło i percepcję estetyczną. Będzie polegała na wyjściu poza własny, immanentny świat utworu i zrozumieniu tego, co zobaczyliśmy lub usłyszeliśmy. Obraz może pobudzić do autorefleksji, pytań dotyczących siebie samego i bliźnich, swojej sytuacji egzystencjalnej.

---

³⁹ *Kultura estetyczna*, Warszawa 1989.

⁴⁰ S z u m a n, *O sztuce*, s. 378.

⁴¹ Por. F. C h m i e l o w s k i, *Wartość a światopogląd w sztuce*, „Studia Estetyczne”, 23(1989/90), s. 147.

W funkcji światopoglądowej rozumiejąca percepcja dzieła graniczy z przekraczaniem i uzupełnianiem zawartości danego utworu, która z kolei często przechodzi w samodzielną refleksję. Funkcja światopoglądowa przebiega w ramach funkcji estetycznej, a zarazem znacznie ją przekracza. Dzieło sztuki nie tylko zachwyca i uszczęśliwia, ale może – według Szumana – uwielokrotnić i wysubtelnić zakres przeżywania i widzenia rzeczywistości. Może pomóc w zobaczeniu siebie i świata – w sposób nowy i nieschematyczny.

c) *Funkcja moralna sztuki*

Zagadnienia światopoglądowe w sztuce łączą się ściśle z problematyką moralną. Szuman wielokrotnie podkreślał, że „Moralizowanie nie jest zadaniem sztuki, nie potrzebuje ona być ani pouczającą, ani wzniosłą moralnie, ani «budującą», aby spełniać swoje funkcje”⁴². Niemniej sztuka będąca „zwierciadłem życia ludzkiego” nawiązuje do zagadnień moralnych. Są one czymś istotnym dla człowieka, który mimo pragnienia bycia dobrym, ulega złu. Dobro i zło stanowią więc przedmiot dociekań sztuki wszystkich czasów. Można powiedzieć, że wiele dzieł przedstawia swoistą „metafizykę zła” lub „metafizykę miłości”.

Sztuka, odzwierciedlając ludzkie życie, ukazuje jego dramat, „zmaganie się światła z ciemnością, postępu z zacofaniem, szczerości z obłudą [...] życzliwości z wyrachowaniem [...]. Uczy nas miłości do tego, co szlachetne, a odrazy do tego, co podłe”⁴³. Jednakże dzieło sztuki nie tylko ukazuje, ale również demaskuje i przewyżcza zło. Szuman uważa, że dobro i zło, prawda i kłamstwo mogą być „piękną”, tzn. być umiejętnie, sugestywnie przedstawione; nadal jednak pozostają tym, czym są w swej istocie. Dzięki temu sztuka wzbudza odpowiednie reakcje: lęk, dezaprobatę, podziw, fascynację, współczucie, litość. Sztuka, jeżeli potrafi ująć zło jako zło, „nadać mu imię”, to równocześnie je przewyżcza. Wydaje się, że właśnie w tym należy upatrywać moralną funkcję sztuki. Szuman był przekonany, że „w utworach sztuki – podobnie jak w życiu – dokonuje się nieustający proces zwyciężania tego, co w świecie i w ludziach jest złe przez to, co w nich jest dobre”⁴⁴.

⁴² S z u m a n, *Wstęp zasadniczy*, s. 328.

⁴³ T e n ż e, *O sztuce*, s. 22.

⁴⁴ T e n ż e, *Wstęp zasadniczy*, s. 329.

Uwagi Szumana o moralnej funkcji sztuki skłaniają do stwierdzenia, że najistotniejszym wychowawczo momentem jest wzbudzanie odpowiednich reakcji odbiorcy na przedstawione problemy moralne połączone ze „współczuciem”. Jest ono możliwe dzięki temu, że sztuka nigdy do końca nie potępia człowieka jako sprawcy zła. Artysta bowiem „spogląda na zło w naturze ludzkiej nie jak moralista, tj. jak na plamy i wynaturzenia, które wymazać lub wyciąć należy, lecz widzi w nich samą tragiczną istotę ludzkiej natury, widzi w nich cechy istotne człowieka, których niepodobna usunąć”⁴⁵. Funkcja moralna sztuki w ujęciu Szumana nie wyczerpuje się w samym ukazywaniu problemów moralnych człowieka i ich przezwyciężaniu. Sam proces tworzenia sztuki i jej odbioru ma charakter moralny i jest związany z rozwojem i pogłębianiem człowieczeństwa.

Szumanowi chodzi o to, co inny polski estetyk H. Elzenberg nazywa „pięknym życiem”, tj. życiem dążącym do doskonałości moralnej⁴⁶. Określenie „piękne życie” jest związane ze starożytnym ideałem człowieka, nazywanym w historii pedagogiki „Pięknym i Dobrym”. Ideał ten zakładał harmonię władz psychicznych człowieka: rozumu i uczuć, harmonię piękna cielesnego i pięknych, czyli moralnie wzniosłych czynów⁴⁷. W koncepcjach Szumana realizacja piękna poprzez sztukę wiąże się z urzeczywistnieniem dobra, tj. moralnie dobrego życia i doskonałości wewnętrznej poprzez tworzenie doskonałych – pod każdym względem – arcydzieł.

Proces tworzenia sztuki i jej odbioru łączy się także z realizacją prawdy. Szuman – posługując się cytatem z norwidowskiego *Promethidiona* – wyraża pogląd, że o wartości utworu przesądza „Myśl artysty [...] czy się nie wstydził prawdy i jej nie stłumił, mogąc łatwiejszy oklask zyskać sobie”⁴⁸. Szuman nie sprecyzował, o jaką prawdę chodzi. Wydaje się jednak, że ujmuje ją następująco: jako prawdę w sensie poznawczym, gdzie treść poznania jest zgodna z przedmiotem (stanem rzeczy), do jakiego się to poznanie odnosi; jako prawdę artystyczną, czyli szczerą wypowiedź artysty, który przekazuje to, co „niekłamane” i płynące z wnętrza; „prawdziwe dzieło” może także oznaczać utwór, w którym odpowiednio zostały dobrane środki do przedmiotów przedstawionych, i jaki oddziałuje na odbiorcę⁴⁹. Prawda staje się źródłem piękna estetycznego.

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ Por. T. S z k o ł u t, *Poglądy estetyczne H. Elzenberga*, [w:] *Studia z dziejów estetyki polskiej 1918-1939*, red. S. Krzemin-Ojak, W. Kalinowski, Warszawa 1975, s. 206.

⁴⁷ Por. J. W o j n a r, *Estetyka i wychowanie*, Warszawa 1964, s. 35-45.

⁴⁸ S z u m a n, *O sztuce*, s. 29.

⁴⁹ Por. S t ę p i e ń, dz. cyt., s. 103.

Charakter moralny ma zarówno proces tworzenia, jak i odbioru sztuki. Proces obcowania ze sztuką wiąże się bowiem z trudem wewnętrznym odbiorcy i jest także szczególnym przypadkiem realizowania dobra i prawdy w życiu.

Funkcja moralna w ujęciu Szumana nie ogranicza się tylko do odczytania przesłania moralnego zawartego w dziele, ale również obejmuje cały proces tworzenia i odbioru sztuki, który m.in. służy doskonaleniu etycznemu człowieka.

2. OBCOWANIE ZE SZTUKĄ ŹRÓDŁEM AFIRMACJI ŻYCIA

Percepcja estetyczna stanowi silne przeżycie natury emocjonalno-intelektualnej człowieka. Jego zmysły, uczucia, intelekt pobudzane są przez różnorodne jakości estetyczne. Wywołują one w psychice rezonans, budzą odczucia, skojarzenia, „budują” nastrój. „Doznawane piękno nie poucza, ale raduje, nasycza zmysły, wyobraźnię, uczucia”⁵⁰.

Obcowanie z pięknem rodzi więc szczęście i ubogaca. Wypełnia treścią życie wewnętrzne, którego zrab stanowią przeżycia etyczne i estetyczne. Sztuka zaspokaja potrzeby estetyczne: przeżywania piękna, ładu, harmonii, wzruszeń, pobudza wyobraźnię i fantazję. Jest również związana ze sferą moralną, dzięki temu współbrzmi z życiem duchowym człowieka. Zaspokaja nie tylko potrzeby psychiczne, ale również duchowe. Radość płynąca z obcowania z pięknem jest przyjemnością zmysłowo-uczuciową, ale również – jak zauważa Szuman – najwyższą, „szlachetną” radością mającą charakter głębokiego osobistego przeżycia. „Sztuka daje swoiście szczęśliwe i personalnie bardzo głębokie przeżycie każdej jednostce, w której taki nurt (estetycznego) przeżywania świata rozbudził się i dojrzał”⁵¹. Sztuka pomaga także w zrozumieniu świata. W utworze znajduje swe odbicie wiele jakości realnego świata: barwy, kształty, światło, dźwięki, cienie, różne przedmioty, miejsca, fauna, flora, ludzie. Dzięki sztuce człowiek „odkrywa urodę rzeczywistości i nią się syci i karmi”⁵².

Poprzez przeżycia estetyczne człowiek może stworzyć więzy uczuciowe z innymi obrazami rzeczy, wśród których żyje. Sztuka pomaga też w osiągnięciu harmonii ze światem, ale również harmonii wewnętrznej, jaka wpływa na sposób widzenia świata – jako uporządkowanego, a nie chaotycznego, a to z kolei

⁵⁰ S z u m a n, *Poważne i pogodne*, s. 48.

⁵¹ Tamże, s. 51.

⁵² Tamże, s. 52.

umacnia samego człowieka. Postulowane przez Szumana postrzeganie świata – „przez pryzmat sztuki”, może przyczynić się do scalenia wewnętrznego człowieka, a zarazem kształtować pozytywną wizję świata.

Przeprowadzone rozważania świadczą o tym, że sztuka spełnia doniosłą rolę w życiu i wychowaniu człowieka i zaspokaja jego wielorakie potrzeby: estetyczne, moralne, światopoglądowe. Istotą wychowania estetycznego według Szumana jest wymiar egzystencjalny; nadaje on życiu wartość, a tym samym wyznacza jedną z dróg prowadzących do afirmacji życia. „Sztuka – obdarzając człowieka pięknem, stwarza w nim radosny [...] pozytywny stosunek do życia”⁵³.

Sensotwórczą rolę sztuki dostrzega się również w psychologii humanistycznej. A. Maslow traktuje doświadczenie estetyczne jako tzw. doświadczenie szczytowe człowieka. Te doświadczenia – chwile zachwytu, ekstazy, szczęścia wyjątkowo intensywne – mają swą wewnętrzną wartość, są celem samym w sobie. „Liczni pisarze z zakresu estetyki, religii, twórczości i miłości zgodnie opisują te doświadczenia nie tylko jako wewnętrznie wartościowe, lecz także jako tak cenne, iż [...] nadają życiu wartość”⁵⁴.

W koncepcji wychowania estetycznego Szumana sztuka jest odniesiona do istoty człowieczeństwa i węzłowych problemów ludzkiej egzystencji. Spełnia różne funkcje wychowawcze, jest źródłem zadowolenia z życia i przyczynia się do jego afirmacji.

*

Uniwersalne ideały: Dobro, Prawda i Piękno są świadectwem panowania człowieka nad materią. Dążenie do realizacji tych ideałów – wyrażające się w miłości, poznaniu, twórczości – należy do najwyższych funkcji człowieka. Dlatego też obcowanie z kulturą i jej wytworami stanowiącymi naturalną spuścizną wartości stanowi niezbędny warunek rozwoju duchowego jednostki.

Obcowanie ze sztuką wszechstronnie angażuje człowieka i współgra z całym jego życiem duchowym. Sztuka pomaga zrozumieć siebie i innych, osiągnąć wewnętrzną harmonię, kształtuje osobistą wizję człowieka i świata. Dzięki temu nadaje życiu wartość, a przede wszystkim przyczynia się do afirmacji życia.

Koncepcja wychowania przez sztukę według Szumana ma holistyczny i uniwersalny charakter. Odpowiada na bardzo aktualne dziś pytania dotyczące prob-

---

⁵³ Tamże, s. 48.

⁵⁴ A. M a s l o w, *W stronę psychologii istnienia*, Warszawa 1976, s. 84.

lemów egzystencjalnych człowieka i sposobu ich rozwiązania. Szuman – pedagog, filozof, psycholog, esteta – wskazuje, że jedną z dróg prowadzących do radości życia, czynnikiem aktywizującym i integrującym jednostkę może być obcowanie z dziełem sztuki.

Ograniczone ramy artykułu nie pozwalały omówić metod i zasad wychowania przez sztukę w ujęciu Szumana.

THE ROLE OF ART IN MAN'S EDUCATION ACCORDING TO STEFAN SZUMAN

S u m m a r y

Education through art has a long tradition going back as early as antiquity. It is art that exerts an impact on all the psychic spheres of man and may be an overall „educative instrument”.

Prof. Stefan Szuman (1887-1972) is an author of the modern conception of aesthetic education in Poland. He has written numerous works bordering on philosophy, aesthetics, pedagogy and psychology.

Principally, the paper seeks to show art in man's education. Consequently, first the anthropological issues have generally been outlined. Chapter one deals with the tendencies towards perfection and spiritual needs of man. On the other hand, there are egoistic tendencies and limitation of man as well as his experience and realization of ideals: Good, Beauty, and Truth as the only way to integrate the dual character of human nature and the only way leading to personal development.

The second part of the paper depicts the role of art in man's life, its educative functions, i. e. its aesthetic function and its role in making up one's outlook, as well as existential function.

Communing with art, according to Szuman, endows life with value, satisfies man's psychical and spiritual needs, and thereby becomes one of the essential ways to the affirmation of life.

Translated by Jan Kłos